

վարակուցեցայ ես, եւ իմ
սիրտըս կը զգամ թեթեւացած,
Աւելի եւսը թեթեւ
կը զգամ զըլուխս, եւ կ'ուզեմ
իբրը մըրըրկին խաղալիկ՝
նաւել, ծըփալ, խառնըւիլ
Մըղեղներուն եւ չորցած
տերեւներուն, հովին հետ,
Բըլուրներուն՝ ձորերուն
վրայէն անհոգ ճամբորդել.
Թռչիլ սլանալ դէպ ի ծով
եւ փրփուրին խաղալ հետ
Նաւի մը շուրջ թափառող,
եւ խուժերուն վրայ դողդոջ
Գրոհ տալ. Ելքէն դէպ ի մուտք
նետուած գնդակ մը դառնալ,
Եւ հանգըստի պակասին
մէջ իմ հանգիստըս գտնել:

1915

ԳԵՂՐՆ ԱՐԵՎԱՆՈՍԻՆ

Աստուածուհիդ Լուսոյ, որու կը թռչին
Ձիերը՝ շինջ սուրհանգակներն առաւելան,
Որ սիւքն հեծած կ'երկալարեւ երկնքէն
Լուսապայծառ՝ վառըն գի օրը կը ծնի.
Հեծցուր օն գիս ձիու մը վրայ օդասլաց,
Որու թեւերն ազատ հոգիս թոցընե՛ն
Հեռու՝ յաւերժ ձիւներէն գեր ի վերայ,
Գերիվերայ եւ բարձրաբերձ ծառերէն՝
Որ կը մագլեն դէպ ի բարձունքին՝ ուր մամուռ
Ձի բուսնիր բնաւ՝ անդունդն ի վար նայելու:

« Վարդագոյն են պատմութեաններն որ կը կրեն
Աշաւուշին ըսպասարկու նաժիշտներն,
Եւ ինք սովոր է իր վարսերը պծենը՝
Հազիւ ելած դուրս Գիշերին անկողնէն՝
Դարձաւոր Արեգ զըրան դրացի հովտին մէջ
Փարդուած վարդի բոսորագեղ թերթերով.
Եւ կը սփռէ շուրջ պաղպաղուն հիւսեքերէն
Շաղ անուշակ եւ կարմրափայլ տերեւներ.
Կը տարածէ երկրի վըրայ գորգ մը գիրգ
Եւ ժայռերուն մէջ կը տնկէ պարտէզներ:

« Խորհրդանիշդ երկնային՝ բարձր յոյսերու
Եւ սեռեւեւերտ վըսեմական տնիշերու.
Որքան զընուծ կը թըւի ան՝ որ անդուլ՝
Աղջամուղջին ու փռչույն մէջ կը սողայ,
Որ մութ բովթին մէջ կը պնդէ խարամներ,
Եւ ցած գլխուն վրայ չի ցաթեր արեգակ: —

Եւ, Արշալոյս, եւ, եւ թոյլ տուր որ ըստրուկն
Երկրպագէ միշտ բռնաւոր Ոսկիին.
Աւելի շինջ լուսով մ'Ազատը ծարսէ,
Շողան լերան վըրայ, շողան ալիքին:

Ո՛վ Արշալոյս, չե՛ս արշալոյսը Գեղոյ,
Որուն վըսեմ Յաղթանակին մօտն եմ արդ:
Պայծառ տոտիկըդ կը կտնէ թաւը մարգն,
Եւ շինջ թեւերըդ կը զարնեն ուր կը ծռին
Անտառակներն եւ կը զարթնու Գեղը՝ թարմ՝
Լեռներուն վրայ եւ ծովերուն՝ ճեմքիդ տակ,
Կոհակներուն մէջ, ձիւներու կոյտին վրայ:
Ան արթնցած է, զի տեսայ ծաղիկներն
Որ կը ցանէր մարգերուն վրայ չըջափիւռ
Եւ կը փայլէր փրփուրն ուրկէ կ'ելլէր ան:
1922

Թրգմ. Հ. Ա. ՂԱԶԻՅԱՆ

“ՆՈՐ ՕՐՈՒԱՆ ՏԵՍԻԼԲԸ,,

□ ♦ □

Պ. Միխայիլի ժամանակէ մը ի վեր
կը հրատարակէ « Մատենաշար հայկական
վերաշինութեան » շարք մը, որուն ձևն է
« Նոր օրուան Տեսիլք »:

Ուսումնասիրութիւններու հիմը կը
կազմեն կենսաբանական վերջին քառորդ
դարու տեսութիւնները: Լայն հմտութիւն,
սահուն ոճ մը, դիւրահասկնալի բացաւ-
տրութիւններ կը յատկանշեն գործը: Այս
յատկութիւններուն քով կը շեշտուին եր-
կայնարարութիւններ, կրկնարարութիւն-
ներ, յաճախակի շեղումներ և մերտի
բացակայութիւն: Երբեմն բազմաթիւ եղ-
ութիւններ կը կուտակէ եզրակացութեան
մը յանգելու համար, որը անվիճելի ճշը-
մարտութիւն մը կը դաւանի. երբեմն ալ
ընդհանուր սկզբունքներէ եզրակացութիւն-
ներ կը հանէ, հետեւանքներ կը բերէ՝ եղ-
ութիւններուն պատշաճեցնելու համար:
Կենսաբանական կալուածին մէջ մնալով,
հաւաքելու էր եղելութիւններ, դասաւո-
րելու զանոնք և օրէնքներ իմբագրելու,
որոնք բնականաբար անվիճելի չեն կրնար
ըլլալ: Գիտական բացայայտ ճշմարտու-
թիւններն անգամ պայմանադրական են

մարդկային մտքին հետազոտութեան յարմարացած:

Ընկերութիւն մը և ցեղ մը զուտ կենսաբանական տարր մը չէ. հոգեբանական է և ընկերաբանական և բարոյական: Զուտ կենսաբանական օրէնքներով կարելի չէ բացատրել ընկերութիւններու կեանքը, հոլովոյթը:

Պործի նպատակն է վերապրող Հայու թեան լաւատեսութիւն ներշնչել, անցնալի փառաշահ ծագումով պարծիլ: Ֆիտական պաշտ ճշմարտութիւնները ժողովուրդներու վերածնութեան կը նպաստեն՝ որքան որ հաւատալիքներու փոխութիւն, հաւատք ու իտեալ մը դառնան ժողովուրդի մը համար:

Փութեան շարժումը գլխի տակ անշատ բար կը ներկայացուի Արիւն և Նկարագրի, Ազգ և Յիշ, Արմենական ցեղը, Յիշայիկ աղբիւրը Հայոց արուստագիտական կարողութեան, Տկար կոյմկը արմենական ռազմաբանութեան, Ազգային նկարագրի հոգեբանական հիմքեր, Ընկերային ընտրողութիւնը, Կրօն, Յիշ և ազգային նկարագրի: Այս գլխիկներէն ետք հեղինակը կը բանաձևէ տեսիլքներ ապագայ կարելիութիւններու:

Այս ընդհանուր նկատումներէ ետք անցնինք հեղինակին գաղափարներուն վերալուծման:

Բնականաբար այդ գաղափարները ինքնատիպ չեն. հեղինակը կը յիշէ բազմաթիւ տեսարաններ կենսաբանական և մարդաբանական աշխարհէն: Միայն թէ յիշելու էր այն հեղինակները, որոնք առաջին անգամ յղացան և պաշտպանեցին այդ տեսութիւնները: Պ. Միլասեան համար կու տայ նկարագրի. բարոյականի կազմութիւնը կախումն ունի ներքին նիւթերու ջանակէն ու որակէն: Այս ինչ տարրին պակասը մարդը կը դատապարտէ այս ինչ տկարութիւնն ունենալու, աւելին՝ այս ինչ յատկութիւնը: Արդ, այդ տարրերը կը ստացուին միջավայրէն, հետեւաբար միջավայրէն կախում ունի անհատին նկարագրը, անհատութեան՝ բարոյականը, Հակառակ յաջորդ էջերու հոգեպաշտական ձգտումներուն՝ հեղինակը

կը մնայ նիւթապաշտ մը: Նկատի ունենալու էր անհատին ստացած սնունդին իւրացնելու և օգտագործելու կարողութիւնը, որ կախումն ունի ջղային ոյժէն, անկախօրէն քիմիական բնական ոյժերէն: Զանազանով ազգ և ցեղ՝ օրինակ կը բերէ իտալիան: Ստուգապէս աշխարհի վրայ համասեր ցեղ չկայ, ալ աւելի ազգ. «20էն 30,000 տարիներ առաջ երթալու է մերձատարապէս համասեր մարդկային խումբեր գտնելու համար, որոնք համապատասխանեն ցեղին տեսական սահմանումին» (570):

Պ. Միլասեան կը հաստատէ. «Յիշն է ժողովուրդի մը մշակոյթին ալ, նկարագրին ալ, իմացական և հոգեկան կեանքին ալ և պատմութեան ալ արմատական ոյժը» (էջ 16): Այսպէս կը պնդէր տեղ. Կրիւշով լը Պոն 50 տարիներ առաջ: Հոգեբանական այս բնորոշականութիւնը կը մեղմանաւ Ֆրանսացի հեղինակին կողմէն ընդունելով հաստատութիւններու դերը ցեղերուն հոլովոյթին վրայ, և ցեղին կազմութիւնն ալ վերագրելով աւելի միջավայրին: Միլասեան կ'եզրակացնէ անմիջապէս. «Յիշային նոյն ծագումն ունենցող ժողովուրդներ, որքան ալ ենթարկուին աշխարհագրական և քաղաքական տարբեր ազդեցութեանց, ֆիզիքական և բնորոշականութեանց նոյնութիւններ կ'ունենան: Ընդհակառակը երկու տարբեր ցեղեր եթէ նոյն իսկ աշխարհագրական մի և նոյն պայմաններու մէջ ապրին, տարբեր մշակոյթ և հաստատութիւններ պիտի ունենան» (էջ 16):

Ուրեմն աշխատութեան պայմանները, միջավայրը երբեք չեն ազդեր ընկերային կազմութեան վրայ, հետեւաբար ընտանիքին կազմութեան վրայ, և ուստի անհատին մտայնութեան և ընկերային հո-

1. Breinhes: Géographie de l'Histoire 1921 Paris Alcan.

2. Gustave le Bon: l'Homme et les Sociétés 1878 Didot. — Id. Lois psychologiques de l'Évolution des Peuples, 1892 Alcan.

գերանութեան վրայ, ինչպէս տարբերած են ուրեմն նոյն արմատէն բխող ցեղերն իսկ: Նոյն իսկ ալանները տարբեր մշակոյթ եւ նկարագիր ունին: «Պոսնահեթեմ» կովագիները ամենէն կարճագլուխ սերպեր են, իսկ Սերպիոյ սերպեր երկայնագլուխ են... Բայց միշտ պատմական կեանքն է որ կը ստեղծէ ազգերը, որ հակադարձաբար կը պահէ եւ կ'եղանակաւորէ՝ ինչ որ անյարմարօրէն կը կոչեն ցեղ» (I 757): Ինչո՞ւ Հայ ցեղը հակայ քաղաքակրթութիւն մ'արտադրեր է Միջագետքի մէջ եւ Նեղոսի ափերուն, եւ իր երկրին մէջ ոչ: Հեղինակը համանման միջավայր կը գտնէ Անգլիան եւ Ֆրանսա, տարբեր մշակոյթ եւ հաստատութիւն՝ արդիւնք են ցեղերու տարբերութեան: Հարկ կայ աւելցնելու որ ֆրանսական արիւնը այնքան 'նորման' տական եւ կեղտական է՝ որքան Անգլիականը: Ինչո՞ւ տարբեր հաստատութիւններ ունին Պուլկարը, Հունգարացիներ, Ֆինլանդացիներ եւ Թուրքը, թէ և նոյն ցեղին կը պատկանին: Հեղինակը կը յիշէ Իտալացի վիճակագիր մը Պ. Նիշէֆօրօ, աշակերտը Լոմպրոզոյի: Արդ յիշեալ գիտունը կը հաստատէ տնտեսական պայմաններու տակ քաղաքներու բնակչութեան մարդաբանական՝ հետեւաբար մտայնութեան եւ նկարագրի տարբերութիւններ:

Հոգեբանական երկու սկզբունքներ կ'ընդունին եւ չափազիտական մեքտորով առնուցմէ հետեւանքներ կը հանէ: Հայուն թերութիւնները ցեղային ոյժին խոտորումներն են: Թերութիւններն ալ ժառանգական չեն, այլ ստացական: «Հայը ազահու թիւն չի ժառանգեր, այլ գերազանց զըրդումներ, միջավայրը կը խոտորէ» (էջ 71): պարագային համեմատ աւագակապիտ մը կրնայ հերոս մ'ըլլալ: Ուրեմն ընկերային միջավայրը աւելի մեծ դեր ունի անհատին նկարագրին կազմութեան՝ քան ժառանգականութիւնը, ցեղը: Անհատը պարագային խաղալիկն է, չունի արժէքի դատողութիւններ՝ տրուած պարագայի մը մէջ գործելու համար՝ ուղեգծի մը համեմատ: Նոյն ծնողքի զաւակներ, նոյն միջավայրին

մէջ, նոյն սնունդն ու դաստիարակութիւնը ստանալով տարբեր անհատներ կը դառնան: Հոգեբանական երկրորդ սկզբունքին համեմատ «Հոգեկան ամէն արտայայտութիւն՝ արդիւնքն է ներքին եւ արտաքին ոյժերու գործակցութեան» ւ Հոս հեղինակը կը դառնայ դարձեալ միջավայրին, զոր լքած էր պահ մը, բացատրելու համար նկարագրի կազմութիւնը: Օրինակ կը բերէ գարնանածաղիկը՝ որ միջավայրին համեմատ կարմիր կամ ճերմակ ծաղիկ կուտայ: Հոգեբանական, բարոյական եղելու թիւնները նոյնացնելով կենսաբանական եղելութեան մը հետ՝ հեղինակը կ'եզրաւակացնէ միջավայրի դերը նկարագրի կերտման մէջ: Բոլոր գարնանածաղիկները նոյն միջավայրին մէջ նոյն գոյն կ'ունենան, բոլոր տղաքը նոյն պայմաններու տակ նոյն կազապարով ձուլուած անձեր չեն դառնար:

Պ. Մինասեան իրաւամբ կ'աւաղէ Հայ Աւետարանականներու հայ եկեղեցական երգերու վտարումը պաշտամունքէն: Հայ գրականութիւնը գերազանցօրէն արտայայտութիւնն է հայուն կրօնական ոգիին, եւ այդ գրականութիւնն ալ գերազանցօրէն կրօնական է: Զրկուիլ ասկէ՝ հեռանալ է ազգային կեանքէ, զրկուիլ ցեղին ինքնաշարժ հարստութենէն:

Նոյնպէս դիտել կու տայ հայուն կարեւոր թերութիւններն մէկը՝ ճշմարտասիրութեան պակասը: Անիրաւութեան դժգէնք ծառանար, անտարբեր կը մնանք ամէն նախատինքի, մեր անձնական ճղճիմութեանց կը զոհենք հանրային շահը:

Ըստ հեղինակին՝ կ'ըր գլուխ ցեղերը կուպիտ են, Հայերն ալ կ'ըր գլուխ Արմենականներէ բաղկացած են, Հայն ալ կուպիտ է (էջ 55): Կը մնայ դիտնալ՝ թէ քաղաքացիները ըլլանք գլուխիս պիտի տարբերի՝ կամ փոխնուս ձեր փոխելով քաղաքամար չենք կրնար ըլլալ: Թողունք որ մարդաբանները համաձայն չեն գլուխներու ձեր յատկանշող ցուցիչի մասին:

Իսկ եթէ Պ. Զօպանեան գեղեցկագէտ մըն է՝ ատիկա սեմական արեան կը պար-

տի, Բայց սեմականները գեղեցկագէտներ չէին, Կուսակրօնութիւնը քայքայեց ըմպանիան, ինչո՞ւ չքայքայուեցան Կուսակրօն ուրիշ ազգեր. լաւագոյն փաստն է զանազան ցեղերու անկման և յեղափոխութեանց քաղաքային պայքարները, ուժեղ տարրերու անհետացումը:

Հարկ կայ յիշելու Հայուն անկարգապահ ոգին: Երեք կաթողիկոսներ նստեցան միևնույն տան իրարու մըցորդ: Մինչդեռ Արևմուտքի մէջ Հոռոմի շուրջ կը համախմբուէին այլազան տարրերէ կազմուած ազգեր և կղերներ:

Եկեղեցին արտայայտութիւնն է ցեղի մը նկարագրին: Բաց զոյն ցեղեր բոլոր քաղկան են, թուիս գոյն Հոռոմէական: Աւստրիացին կաթողիկէ է, Գերմանիան և Անգլիան՝ բողոքական: Հոլանտայի մէջ կաթողիկէ և բողոքական հաւասար են գրեթէ, Լօզան և Ժընեւ կալվինական: Գերմանները աւելի կաթողիկէ ըլլալու էին քան բողոքական՝ իրենց պետապաշտ ոգիով և զինուորական կարգապահութեամբ: Ֆրանսացին, ըննադատ ոգիի տէր, աւելի բողոքական ըլլալու էր: Եթէ կաթողիկէ առաջականը, Լոյուա, Ալգերիացի, Ս. Ֆրանսուս և այլն, կարգապահ ոգի չունենային՝ հաւատքով և բանականութեամբ յարած չըլլային Եկեղեցւոյն՝ մէկ մէկ աղանդ կրնային հիմնել:

Կենսաբանական օրէնքներով միայն կարելի չէ բացատրել ցեղերու կեանքը: Կան ընկերարարական և հոգեբանական ազդակներ: Ընկերային կեանքը կ'արտայայտէ երևոյթներ, որոնք կը գերազանցեն կենսաբանական ոյժերը: Միայն կենսաբանական օրէնքներով չենք կրնար բացատրել մեր յատկութիւններու թերութիւնները: Ազգի մը վերածնութիւնը՝ գործն է վարիչ դասակարգի մը, որմէ զուրկ եղած է Հայ ազգը: Յեղային ծագումը չի լուսաբաներ վարիչ դասակարգի մօտ պարտականութեան գիտակցութեան բացակայութիւնը, պատասխանատուութեան զգացումի չգոյութիւնը: Վերածնութեան համար անհրաժեշտ է խտեղ մը, ուրկէ բխեն պարտքեր,

որոնց կատարման զոհաբերուի անհատը: Հայը չէ ունեցեր ոչ մէկ խտեղ. չէ ունեցեր հայրենիքի գաղափարը: Ասով մէկտեղ եղեր է միշտ սնափառ և ամբարտաւան:

Պ. Միխայեևնի գործը, ծայրայեղօրէն լաւատես, կը զօրացնէ այդ երկու թերուութիւնները մարդաբանական տուիքներով:

1. Թգուածագրին այս արտայայտութեանց երեք համարիտ չենք. (ԽՄԲ.):

ԽՈՐԷՆ ԳԱՅԻՊԵՆՆԵ

ՄՏՏՓԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆ. — Քիչ մըն ալ Ժամանց. 1923. Գաթիլի. Գիմ 5. Ե. Դ. Վաճառմամ հասոյթը ամբողջութեամբ մոլորուած է. Բ. Ը. Միութեան Որբախմամ գործիմ: —

Հայ ազգիս տխրագոյն օրերուն մէջ՝ սթափեցուցիչ ժամանց մը ստեղծեն, ըլլայ իսկ մէկ օրուան համար, իւր արդիւնաւոր և գովելի կողմն ունի: « Եթէ նոր նիւթ մը գտնել ղո՞տարին գործ է », ըստ Հեղինակին խոստովանութեան, սակայն և հիները նոր զգեստով ներկայացնելը ճարտար արուեստագետի գործ է, յորում նա յաջողած է՝ իրարու հակոտնեայ նիւթեր նոյն գողտրիկ և սահուն լեզուով և յաջող յանգերով ներկայացնել ընթերցողաց:

Այսպէս ան ետէ ետէ կը շարէ. Բաղամու խօսակիցն... Վարդը, Մասիս ու Մամոնայ, Զեփիւռ և Կոշիկ են: Եւ այս նիւթերէն իւրաքանչիւր իրր առանցք մը դնելով՝ սրամիտ ակնարկութիւններ ունի ժամանակակից անձերու և անցքերու:

Քանի որ Թարգելի Հեղինակը 1000 օրինակ միայն հրատարակած է գրքոյկէս ամբողջ հասոյթը սահմանելով Հ. Բ. Ը. Միութեան Որբերուն՝ կը յանձնարարենք բարեսէր ազգայիններու՝ կարկառել իրենց լուման՝ ստանալով զօրաւրի մատենիկս:

* *